

Мирослав Коваль

кандидат педагогічних наук, професор, ректор

ORCID ID: 0000-0002-0662-862X

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

lviv-koval@ukr.net

Мирослава Кусій

кандидат педагогічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0003-3120-1975

доцент кафедри прикладної математики і механіки

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

kusijmiroslava@gmail.com

Зінаїда Гинтерс

доктор педагогічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-8307-929X

професор кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Україна

gipterszina@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Метою статті є розгляд дефініцій “підготовка фахівців”, “заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання” та інших понять, що становлять понятійно-категоріальний апарат дослідження. Висвітлюються шляхи ефективного формування готовності майбутніх фахівців служби цивільного захисту на етапі професійної підготовки у вищих закладах освіти Державної служби України з надзвичайних ситуацій до службової діяльності.

Ключові слова: підготовка фахівців, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, психолого-педагогічний аспект.

Коваль Мирослав, Кусій Мирослава, Гинтерс Зінаїда. Психолого-педагогический аспект подготовки специалистов службы гражданской защиты в учреждениях высшего образования со специфическими условиями обучения

Цель статьи – рассмотрение дефиниций “подготовка специалистов”, “учебные заведения высшего образования со специфическими условиями обучения” и других понятий, составляющих понятийно-категориальный аппарат исследования. Раскрываются пути эффективного формирования готовности будущих специалистов службы гражданской защиты на этапе профессиональной подготовки в высших учебных заведениях Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям к служебной деятельности.

Ключевые слова: учебные заведения высшего образования со специфическими условиями обучения, подготовка специалистов, психолого-педагогический аспект.

Постановка проблеми. Перед теорією і практикою підготовки фахівців у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання на сучасному етапі розвитку України постали завдання модернізації системи цивільного захисту. Через недосконалість управління системою цивільного захисту ефективність протидії надзвичайним ситуаціям залишається низькою, на що неодноразово звертали увагу як експерти, так і провідні вчені з даної проблеми [2]. Водночас дослідження науково обґрунтованих шляхів модернізації системи цивільного захисту є актуальною педагогічною проблемою, вирішення якої, на наш погляд, значною мірою залежить від особливостей підготовки фахівців служби цивільного захисту. Зміни, що відбуваються в політичній, соціально-економічній, культурно-освітній та інших сферах суспільного життя в державі, потребують вивчення психолого-педагогічних засад підготовки фахівців у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання з метою розробки ефективної освітньої системи відповідно до запитів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вчені досліджували окремі питання підготовки фахівців у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Зокрема, щодо

дефініції “підготовка”, то її досліджували й визначали багато вчених, зокрема, В. Бондаренко, В. Гора, В. Наумчук, Ю. Ненько, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.

У публікаціях Б. Малишева, В. Романюка, І. Савельєвої, С. Сьоміна висвітлено особливості умов навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання; проблемі “психолого-педагогічних особливостей підготовки фахівців” присвячені дослідження Н. Голованової, М. Горліченко, В. Павлушенко, А. Пилиповського.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття: висновки фахівців з питань педагогіки закладів вищої освіти та результати вивчення практики підготовки майбутніх фахівців свідчать, що проблема психолого-педагогічного підходу щодо підготовки фахівців служби цивільного захисту у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні психолого-педагогічних засад підготовки майбутніх офіцерів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, впровадження у процес фахової підготовки в галузевих вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) суттєвого підвищення рівня особистісного та професійного розвитку суб’єктів освіти, визначення перспективних напрямків вдосконалення в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. На потребі суспільства у високоосвічених, мобільних, динамічних фахівцях, здатних до самостійного вирішення складних професійних завдань наголошено у “Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2011–2015 роки”. Формування в Україні нової генерації фахівців, здатних до комунікативної взаємодії, провадження ефективної професійної діяльності в типових та нетипових ситуаціях, виконання завдань службової діяльності із застосуванням фахівцем власного індивідуального стилю діяльності є одним із ключових завдань сучасності [10].

Розкриття теми “Психолого-педагогічний аспект підготовки фахівців служби цивільного захисту у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання” доцільно, на наш погляд, розпочати з дослідження одного з ключових понять, а саме – “підготовка фахівців”, зміст якого в педагогічній енциклопедії розглядається як сукупність спеціальних знань, умінь й навичок, якостей, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують ефективність виконуваної професійної діяльності; як процес повідомлення відповідних знань й умінь [11]. В “Енциклопедії професійної освіти” “підготовка” визначається як “засвоєння певного соціального досвіду для подальшого його застосування під час виконання завдань практичного, пізнавального чи навчального характеру”. Сутність поняття “підготовка” розкривається у двох значеннях: як навчання, тобто як “спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань”, а також як “наявність компетенцій (знань, умінь та навичок), необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань” та пов’язується з навчанням як “формуванням готовності до виконання майбутніх завдань” та готовністю як “наявністю компетентності, знань, умінь, необхідних для виконання поставлених завдань” [12, с. 272].

Академік С. Гончаренко вважає, що термін “підготовка” походить від слова “підготувати”, сутнісним значенням якого є “надання необхідних знань” і означає “сукупність попередніх дій, які полегшують реалізацію подальших дій чи процесів” та “запас знань” [4]. Водночас, як пише Ю. Ненько, деякі сучасні дослідники визнають, що такі характеристики недостатньо підкреслюють сутність поняття “професійна підготовка фахівця” та вважають за доцільне розглядати її як “систему організаційних і педагогічних заходів, які забезпечують формування професійної спрямованості знань, умінь, навичок і професійної готовності особистості до певної діяльності” [7, с. 49]. Іноді професійну підготовку розглядають як “сукупність набутих знань, умінь та навичок, особистісних якостей, власного досвіду роботи та усвідомлених норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії” або як “сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією”.

Доцільно наголосити на підході вчених-педагогів до наукової інтерпретації сутності поняття “професійна підготовка”, які у своїх дослідженнях неодноразово підкреслювали необхідність і важливість розгляду процесу професійного становлення фахівця як педагогічної проблеми. Так, на думку академіка Н. Ничкало, професійна підготовка є “процесом формування сукупності фахових знань, умінь і навичок, атрибутів, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують можливість успішної професійної діяльності” [8]. За визначенням О. Абдулліної, професійна підготовка – це “процес формування та збагачення настанов, знань і вмінь, що необхідні майбутньому фахівцю для

адекватного виконання специфічних професійних завдань”. Дослідниця М. Кулакова вважає підготовку до професійної діяльності фахівців “керованим навчально-виховним процесом, який спрямований на опанування курсантами освітньо-кваліфікаційних характеристик певної спеціальності відповідного рівня”. Л. Хомич головними компонентами системи підготовки майбутнього фахівця називає мету, функції, структуру, зміст, форми і методи, контроль, а рівень їхньої розробленості, взаємодії, на погляд автора, визначає ефективність його підготовки [7, с. 50].

Таким чином, аналіз трактувань поняття “професійна підготовка” дозволяє узагальнити основні позиції, що визначають його сутність: професійна підготовка як система змістових і організаційних заходів не обмежена лише формуванням знань, умінь, навичок, а й зорієнтована на особистісний розвиток здобувача; метою й кінцевим результатом професійної підготовки є формування готовності здобувача до майбутньої професійної діяльності. Визначення “професійна підготовка фахівця служби цивільного захисту” доцільно характеризувати як цілеспрямований процес опанування сукупності світоглядних, загальнокультурних і спеціальних знань, умінь, навичок і досвіду для успішного виконання завдань за призначенням. За результатами дисертаційного дослідження Ю. Ненько сформовано авторську позицію щодо поняття “*професійна підготовка майбутнього офіцера служби цивільного захисту*” як комплексу форм, методів і засобів навчання та виховання майбутніх офіцерів служби цивільного захисту в умовах відомчого закладу вищої освіти ДСНС України, які забезпечують розвиток інтегративного стану особистості майбутнього фахівця, вираженого в готовності до професійно орієнтованої діяльності [7, с. 58].

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання) – вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад’юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [1, ст. 1, п. 1.6]. Систему професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту визначено Настановою, затвердженою Наказом МНС України від 01.07.2009 р. № 444. Особи начальницького складу служби цивільного захисту (далі – офіцери с.ц.з.) – це громадяни, яких у добровільному порядку прийнято на службу цивільного захисту за контрактом і яким присвоєно спеціальні звання [5]. Курсантами вважаються громадяни, яких в установленому порядку зараховано до навчальних закладів цивільного захисту за денною формою навчання для здобуття вищої освіти за певним ступенем (освітньо-кваліфікаційним рівнем) і яким присвоєно спеціальні звання рядового та молодшого начальницького складу або які мають спеціальні звання.

Як наголошується у Настановах з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, професійна підготовка є організованим і цілеспрямованим процесом опанування особами рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту знань, умінь та навичок, необхідних для виконання професійно-службових завдань [5]. Професійна підготовка офіцерів с.ц.з. здійснюється за напрямками, спеціальностями (спеціалізаціями) професійного спрямування усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів у системі закладів відомчої освіти, яку утворюють: Національний університет цивільного захисту України, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України. Особи рядового та начальницького складу, які здобувають вищу освіту за денною формою навчання та освітньо-кваліфікаційними рівнями “бакалавр” і “магістр” на весь період навчання забезпечуються всіма видами утримання відповідно до норм та в порядку, визначеному чинними законодавчими та нормативно-правовими актами України [5].

Професійна підготовка офіцерів с.ц.з. є складною багатогранною системою, яка, на переконання В. Наумчук, повинна базуватися на таких принципах: принцип *безперервності освіти*, що зумовлює поєднання базової та подальшої професійної підготовки в цілісний освітній процес, який сприяє формуванню стійкого інтересу й потреби постійного розвитку, оновлення знань та удосконалення практичних умінь і навичок; принцип *інтегративності*, що зумовлює планування безперервного процесу підготовки здобувачів з урахуванням вимог вищої школи, суспільства та

майбутнього фаху; принцип *фундаменталізації*, що передбачає окрім засвоєння здобувачами традиційних навчальних дисциплін широту та ґрунтовність здобутих знань, що в подальшому забезпечує професійну мобільність фахівця, його професійну компетентність та готовність до оперативного реагування на можливу зміну сфери професійної діяльності; принцип *гуманізації* зумовлює зміщення акцентів із засобів професійної підготовки (методів, форм, способів) на її суб'єкт (студент, курсант) та врахування його особистісних цілей, мотивів й інтересів, наповнення навчальних дисциплін новим змістом, застосування активних методів і форм навчання для опанування знань під час активної взаємодії учасників освітнього процесу, зіткнення їхніх думок, поглядів, позицій тощо; принцип *самостійності* надає можливість здобувачам визначати власну траєкторію опанування фаху; самостійна робота здобувача передбачає пізнавальне завдання та необхідність його виконання без допомоги викладача або з мінімальним його втручанням, при цьому самостійна робота має бути творчого характеру, а не відтворювального [6, с. 8].

Проблему психолого-педагогічної підготовки до умов професійної військової діяльності вивчали Н. Голованова, М. Горліченко, Ю. Ненько, В. Павлушенко, А. Пилиповський та ін. У працях дослідників обґрунтовано концепцію професійної підготовки за умов військової служби, що важливо для нашого дослідження, зважаючи на схожість служби в органах і підрозділах цивільного захисту з військовою службою. За цією концепцією професійна підготовка курсантів трактується як “процес формування особистості через засвоєння нею зразків реальної поведінки, норм, цінностей, вимог актуального соціально-педагогічного й соціально-психологічного середовища” [9].

Модель професійної підготовки як психолого-педагогічного явища, запропонована Н. Головановою, дає змогу представити його зміст у вигляді комплексу компонентів: гностичного (пізнавального), поведінкового, комунікативного та ціннісного [3]. *Пізнавальний* компонент пов'язаний із потребою здобувачів осягнення певного обсягу знань; набуття соціальних уявлень, узагальнених образів фахівця; сприяє розвитку дослідницького підходу. Гностичний компонент реалізується переважно у спілкуванні в ході професійної підготовки та виявляється, насамперед, під час самоосвітньої діяльності, коли здобувач засвоює інформацію, керуючись власними потребами та ініціативою. *Поведінковий* компонент охоплює широкий спектр засвоєння здобувачем актів діяльності, правил, норм, звичаїв, моделей поведінки (від навичок гігієни, поведінки в побуті до навичок загальної трудової діяльності та діяльності в межах конкретного фаху). *Комунікативний* компонент пов'язаний з урегулюванням взаємин у соціумі, соціальній групі та передбачає опанування мови та інших типів комунікації, необхідних у різноманітних ситуаціях професійної діяльності. *Ціннісний* компонент розглядають як систему виявів мотиваційно-потребнісної сфери особистості, її ціннісних орієнтацій, соціальних і професійних установок, які зумовлюють ставлення здобувача до цінностей суспільства загалом та цінностей обраного фаху зокрема.

На нашу думку, погоджуючись з позицією В. Гори, Ю. Ненько, Л. Петровської, процес професійної підготовки курсанта в освітньому просторі закладу вищої освіти ДСНС України має бути “керованою випереджальною системою, яка б передбачала й задовольняла потреби нинішніх і майбутніх поколінь” та була зорієнтованою, насамперед, не лише на сьогоднішні, поточні, а й на перспективні цінності суспільства.

Означена позиція дає змогу окреслити наступні чинники, що вмотивовують необхідність переходу до нової моделі підготовки фахівця, зміст якої в тому, що, по-перше, на відміну від традиційної системи вищої освіти і підготовки фахівця до професійного спілкування за сталих умов, в сучасних умовах заклади вищої освіти зобов'язані готувати фахівця до активного життя й успішного спілкування в надзвичайно динамічному, суперечливому соціальному середовищі [7, с. 52].

По-друге, традиційна система зорієнтована на сталу систему знань, умінь і навичок, на певні норми життя. У сучасних умовах, коли період здобуття знань скоротився до 3–5 років, змінюються особистісні цінності здобувачів, їхні ідеали та норми професійної діяльності, а часто й мета професійної підготовки здобувача.

По-третє, традиційна модель спрямована на засвоєння здобувачами певного алгоритму дій для виконання професійного завдання та ігнорує творчий потенціал здобувача. Реалії сьогодення засвідчують, що навички користування комп'ютерною технікою суттєво прискорюють та сприяють успішності виконання професійних завдань, розкривають творчий потенціал здобувача, відтак сучасна система професійної підготовки має спрямовуватись на підготовку фахівця, здатного до нестандартного мислення, творчої діяльності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Здійснене дослідження дозволяє стверджувати, що підготовка фахівців у вищих закладах освіти із специфічними умовами

навчання МВС України до професійної діяльності повинна дати не лише знання і вміння, а й сформувати здатність до саморозвитку, вміння адаптуватися до нових соціальних, інформаційних, технічних та технологічних вимог, кваліфікованого здобуття нових знань шляхом самоосвіти, тобто повинна ґрунтуватись на засадах випереджальної освіти. Така підготовка дозволить сформувати професійні інтереси майбутніх фахівців-офіцерів, належно зорієнтувати, дати чітке уявлення про переваги і труднощі, пов'язані з професійною діяльністю в службі цивільного захисту. Перспективними напрямками подальших наукових пошуків вважаємо розроблення рекомендацій для системи самоосвіти й дистанційного навчання щодо формування готовності майбутніх фахівців-офіцерів служби цивільного захисту до професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформація про стан та проблеми функціонування єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру. URL: http://www.mns.gov.ua/content/program_KMU_inform.html (дата звернення: 23.09.2019).
2. Голованова Н. Л., Бишевец Н. Г. Современные подходы в профессионально-прикладной физической подготовке будущих рабочих. *Актуальные научные исследования в научном мире*. 2017. № 4–3 (24). С. 36–39.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь. 1997. 376 с.
4. Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту: наказ МНС України від 01.07.2009 р. № 444. Київ : МНС України. 2009. 17 с.
5. Наумчук В. І. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в процесі самостійної роботи зі спортивних ігор : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2002. 19 с.
6. Ненько Ю. П. Теоретико-методологічні засади професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів служби цивільного захисту: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2018. 512 с.
7. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: міжнародний аспект. *Творча особистість у системі неперервної професійної освіти*: матеріали Міжнародної наукової конференції / за ред. С. О. Сисоєвої і О. Г. Романовського. Харків : ХДПУ, 2000. С. 54–80.
8. Проблемы функциональной грамотности / под ред. В. Г. Онушкина, Ю. Н. Кулюткина. Санкт-Петербург : 1993. С. 3–16.
9. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. №1723-р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1723-2010-%D1%80> (дата звернення: 23.09.2019).
10. Российская педагогическая энциклопедия / под. ред. А. М. Прохорова. Москва : Науч. изд-во “Большая Российская энциклопедия”, 1999. Т. 2. 423 с.
11. Энциклопедия профессионального образования в 3-х т. / под. ред. С. Я. Батышева. Москва: АПО, 1999. Т. 2. 440 с.

Koval Miroslav, Kusij Mirosłava, Hipters Zinaida. Psychological and pedagogical aspect of training of civil protection specialists in higher education institutions with specific learning conditions.

The theory and practice of training specialists in higher education institutions with specific learning conditions at the present stage of Ukraine's development have been tasked with modernizing the civil defense system. The purpose of the article is to consider the definitions of specialist training, higher education institutions with specific learning conditions, psychological and pedagogical aspect and other concepts that make up the conceptual and categorical apparatus of the study.

The systematization of psychological and pedagogical views of teacher educators shows that the problem of professional training of civil defense officers is a complex multifaceted system based on a number of principles, in particular, continuity of education, integrativeness, fundamentalization, humanization, autonomy, which enables the trainee specialty, using independent creative activity.

In today's highly dynamic, contradictory social environment, there is a need to move to a new model of specialist training in higher education institutions with specific learning conditions. This means, first, that higher education institutions are obliged to prepare the specialist for an active life and successful communication. Second, to consider the change in personal values, ideals, and often the purpose of professional training of the applicant. Third, it is necessary to develop the creative potential of the applicant.

To solve the tasks set out in the article, we used a set of interrelated research methods, including historical-systemic, search-bibliographic, comparative, objective-targeted and their synthesis.

The conducted research proves that the training of specialists in higher education institutions with specific conditions of education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for professional activity should be based on the principles of advanced education. It is proposed to further develop recommendations for the system of self-education and distance learning of future civil protection officers.

Keywords: *training of specialists, institutions of higher education with specific learning conditions, psychological and pedagogical aspect.*

REFERENCES

1. Informatsiia pro stan ta problemy funktsionuvannia iedynoi derzhavnoi systemy zapobihannia i reahuvannia na nadzvychajni sytuatsii tekhnohennoho ta pryrodnoho kharakteru [Information on the state and problems of functioning of the unified state system of prevention and response to emergencies of technogenic and natural origin]. URL: http://www.mns.gov.ua/tsontent/program_KMU_inform.html (Last accessed: 23.09.2019) [in Ukrainian].

2. Golovanova N. L., Bishevets' N. G. (2017). Sovremennye podkhody v professional'no-prikladnoj fizicheskoy podgotovke budushhikh robochikh [Modern approaches in professionally-applied physical training of future workers]. *Aktual'nye nauchnye issledovaniya v nauchnom mire*. № 4–3 (24). S. 36–39 [in Russian].

3. Honcharenko S. U. (1997). Ukrains'kyj pedahohichnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv. Lybid'. 376 p. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Nastanovy z orhanizatsii profesijnoi pidhotovky ta pislidyplomnoi osvity osib riadovoho ta nachal'nyts'koho skladu orhaniv i pidrozdiliv tsyvil'noho zakhystu: nakaz MNS Ukrainy vid 01.07.2009 [On approval of the instruction on the organization of vocational training and postgraduate education for individuals of the ordinary and commanding bodies of civil protection divisions and subdivisions: order of the Ministry of emergencies of Ukraine from 01.07.2009]. № 444. Kyiv. MNS Ukrainy. 17 p. [in Ukrainian].

5. Naumchuk V. I. (2002). Profesijna pidhotovka majbutnikh vchyteliv fizychnoi kul'tury v protsesi samostijnoi roboty zi sportyvnykh ihor : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk [Professional training of future physical education teachers in the process of independent work on sports games: author. diss. ... PhD in ped.]: 13.00.04 / Ternop. derzh. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil'. 19 p. [in Ukrainian].

6. Nen'ko Yu. P. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady profesijno oriientovanoi komunikativnoi pidhotovky majbutnikh ofitseriv sluzhby tsyvil'noho zakhystu: dys. ... d-ra ped. Nauk [Theoretical and methodological foundations of professionally oriented communication training of future civil defense officers: diss. ... Dr. of Ped. Sciences]: 13.00.04 / Rivnens'kyj derzhavnyj humanitarnyj universytet. Rivne. 512 p. [in Ukrainian].

7. Nychkalo N. H. (2000). Neperervna profesijna osvita: mizhnarodnyj aspekt. Tvorcha osobystist' u systemi neperervnoi profesijnoi osvity [Continuing professional education: an international aspect. creative personality in the system of continuing vocational education]: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – materials of international scientific conference / za red. S. O. Sysoievoi i O. H. Romanov's'koho. Kharkiv : KhDPU. P. 54–80 [in Ukrainian].

8. Problemy funktsional'noj gramotnosti [Functional Literacy Issues] (1993) / pod red. V. G. Onushkina, YU. N. Kulyutkina. Sankt-Peterburg : P. 3–16 [in Russian].

9. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsil'ovoi prohramy rozvytku profesijno-tekhnichnoi osvity na 2011–2015 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 serpnia 2010 [On approval of the concept of the state target program for the development of vocational and technical education for 2011–2015: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 27, 2010]. №1723-r. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/lavs/shov/1723-2010-%D1%80> (Last accessed: 23.09.2019) [in Ukrainian].

10. Rossijskaya pedagogicheskaya ehntsiklopediya [Russian pedagogical encyclopedia] (1999.) / pod. red. A. M. Prokhorova. Moskva : Nauch. izd-vo «Bol'shaya Rossijskaya ehntsiklopediya». T. 2. 423 p. [in Russian].

11 Ehntsiklopediya professional'nogo obrazovaniya v 3-kh t. [Encyclopedia of vocational education in 3 volumes] (1999) / pod. red. S. Ya. Batysheva. Moskva : APO. T. 2. 440 p. [in Russian].